

М. М. Маркович (Дрогобич)

Філософсько-релігійні погляди імператора Юліана Відступника

Імператор Флавій Клавдій Юліан (361–363 рр.) — постать вельми дискусійна в античній історії. Дослідників продовжує цікавити його релігійна діяльність, що дала останньому язичницькому імператору прізвисько «Відступник». З раннього дитинства у майбутнього імператора була сформована палка прихильність до елліністичної язичницької культури, а також до філософії.

У 350 р. Юліан з волі імператора Констанція опиняється в імператорському палаці в Константинополі, де продовжує здобувати освіту, розпочату в Каппадокії. Він відвідує філософські школи в Пергамі та Ефесі. У Пергамській школі Юліан навчався в учнів Ямвліха — Едесія, Хрисанфа, а згодом, у Ефесі, в учня Едесія — Максима Ефеського. Під впливом останнього Юліан, прихильник об'єктивно-ідеалістичної системи Платона, став послідовником містичного напрямку неоплатонізму [1, с. 248]. Навчаючись у представників неоплатонізму і вивчаючи їхні праці, Флавій Клавдій Юліан переймає їхні ідеї, продовжує розвивати їх і робить неабиякий внесок у філософію неоплатонізму.

Для філософії неоплатонізму того періоду характерне злиття з теологією, яка стає пануючою і в якій робиться спроба реформувати політеїзм, об'єднуючи всі стародавні культи [2, с. 5]. У теологію проникає містика, теургія і мантика. До нас дійшли неоплатонічні праці Юліана Відступника, зокрема, «До Царя Сонця» і «Гімн до Матері Богів», де можна простежити його філософсько-релігійні погляди.

Завдяки діяльності попередників Юліана, християнство стало панівною релігією в Римській імперії, але у цей період язичництво ще не забуте, воно популярне серед різних прошарків населення у багатьох частинах імперії. Цю релігію сповідували відомі філософи, ритори та історики того часу, які оточували імператора [3, с. 366; 4, с. 218]. Євнух Мардоній, вихователь Юліана, прищепив йому любов до язичництва і давньої грецької літератури [5, с. 43; 1, с. 247; 4, с. 218]. Значний вплив на його релігійно-філософські погляди мав Лібаній, видатний ритор і філософ-язичник.

Суттєвим було протистояння християнства і язичництва. Іноді гострі суперечки між аріанами і православними завершувалися бійками і це викликало негативне ставлення Юліана до християнства [6, с. 40–41]. Язичництво переважало, адже на його боці були освіта, філософія, література, мистецтво. Будучи шанувальником елліністичної культури, імператор Юліан хотів відродити культуру і релігію, в якій був вихований. Зокрема, захоплюючись

творами Гомера, в своїй системі політеїзму він вміщує давньогрецькі божества, а також неодноразово цитує поета у своїх працях.

Сам Юліан вважав себе послідовником філософського вчення Ямвліха. Це можна простежити у його неоплатонічних творах. Він називає Платона і Ямвліха із Халкіді визначними людьми, оскільки в їхніх працях його полонило вчення про Сонце [7, с. 115]. Продовжуючи вчення про Єдине, яке Платон називає Благом, Юліан погоджується з мислителем у тому, що Єдине є першопричиною всього сущого. Імператор твердив, що Єдине створило за подобою своєю Геліоса — найвеличнішого з богів, зробило Геліоса панівним над богами, щоб він розподіляв між ними дари, які йдуть від Блага [7, с. 97].

Згідно з ученням неоплатонізму, є три сонця: вище, яке можна пізнати за допомогою розуму, нижче — те, яке ми можемо побачити, і середнє — «Цар Сонце», до якого потрібно звертати молитви як до посередника між вищим і нижчим [4, с. 220]. Ю. Евола розглядає силу, якій Юліан присвятив свій гімн, не як обожнену зірку, а як символ метафізичного світла і трансцендентної сили, яка проявляється в людині і в тих, хто відродився, як вищий дух і як містична сила «зверху» [8, с. 26].

У гімні «До Царя Сонця» Флавій Клавдій Юліан виділяє велику кількість богів, які були пізнані тими, хто споглядав небеса з певною метою. Оскільки Геліос розділяє три сфери чотирма через зодіак, який спілкується з кожною з них, він поділяє зодіак на дванадцять божественних сил і ділить кожную з цих дванадцяти на три. В результаті Юліан виділяє тридцять шість богів. Геліос, на його думку, розташований не в центрі планет, а посередині між трьома космосами [7, с. 119]. Цар Сонце, підпорядковуючи таку велику кількість богів єдиному керівному принципу, передає владу над ними Матері Богів — Афіні Проної. Всі ці боги походять від Геліоса і Матері Богів.

У гімні «До Царя Сонця» можна простежити поділ цих богів на три рівні:

1) «вищі боги» — першопричини добра, справедливості й краси, які не мають відношення до матеріального світу;

2) «розумні боги» — творці світу, наділені функціями посередників між Геліосом і людьми;

3) «небесні світила» — вічні видимі образи невидимих богів [3, с. 367].

У своїх філософських творах Юліан аналізує становище політеїзму і основною причиною занепаду традиційної релігії Римської імперії вважає падіння моралі язичників, яке найбільше виражається в забуванні віри батьків.

Основні судження щодо тексту Старого Заповіту він будує так, щоб довести перевагу язичницького світогляду порівняно з ученням Біблії. Залучення матеріалів язичницької міфології та філософії є особливістю Юліанової критики християнства; це відрізняє його від інших критиків, які писали подібні твори, наприклад, від Цельса і Порфирія. Ці автори вишукували суперечності

в тексті Святого письма, але не протиставляли їм язичницьких поглядів, тому що не були такими переконаними язичниками, як Юліан [2, с. 11].

У своєму неоплатонічному вченні імператор доклав великі зусилля аби об'єднати релігійно споріднені народи, які входили в Римську імперію. Для цього він використовує культ Сонця, адже цей культ був наявний в релігійних віруваннях різних племен. Так реформатор намагається структурувати велику кількість богів за допомогою філософських ідей. Я. Алфіонов вказує на те, що Юліан хотів за допомогою ототожнення богів греко-римської міфології та богів східних народів імперії поєднати релігійні погляди греків і римлян з віруваннями східних народів і таким чином утворити одну світову релігію [9, с. 173].

Юліан спробував оновити язичницьку релігію, щоб вона могла конкурувати з уже поширеним християнством. Оновлюючи язичництво, він по-новому трактує стародавню язичницьку міфологію. Панівне місце в його політеїзмі належить Геліосу — Царю Сонцю. Н. Н. Розенталь стверджує, що надаючи Геліосу перше місце серед безсмертних, Юліан задовільняв своє релігійне почуття і наслідував вчення пізніх неоплатоніків [10, с. 95]. В оновлену релігію Юліан включає богів греко-римської міфології, а саме Зевса, Юпітера, Геру, Кроноса, Рею, Афіну, Деметру, Діоніса, Ареса, не забуваючи і східних божеств, зокрема, Мітру, Кібелу, Аттіса, Серапіса, Ізиду [10, с. 81].

Отже, імператор Юліан зробив чималий внесок у розробку важливого для того часу філософського напрямку — неоплатонізму. Він збирає в єдине ціле погляди античних мислителів, вивчає їхні ідеї, міфологію і в межах свого світогляду будує грандіозну релігійно-філософську систему, в якій намагається пояснити першопричину всього сущого, будову Всесвіту. В центрі Всесвіту цей неоплатонік ставить Сонце як зірку, як царя богів, як символ метафізичного світла і трансцендентної сили. У філософсько-релігійних творах Юліан оновлює політеїзм і надає йому чіткої структури. У філософії неоплатонізму він вперше робить спробу реформувати язичництво, опираючись на філософські вчення Платона, Плотіна, Ямвліха та інших мислителів. Але ця спроба виявилася невдалою, оскільки більшість населення імперії в той час уже підтримувала християнство, і віра в давніх богів не могла задовольнити найбільш розвинені верстви суспільства, які шукали в релігії спасіння. Складні ідеї неоплатонізму цікавили лише міську інтелігенцію, тому зусилля Юліана були марними.

Література

1. *Дмитриев В. А.* Юлиан Отступник: человек и император // *Метаморфозы истории.* Альманах. Выпуск II. — ПГПИ, Вена-Псков, 2002.
2. *Попова Т. В.* Литературная деятельность Флавия Клавдия Юлиана [Текст]: (К истории греческой литературы IV в. н. э.): Автореферат дис. на соискание

- ученой степени кандидата филологических наук. / АН СССР. Ин-т мировой литературы им. А. М. Горького. — М., 1969.
3. Пак Е. А. Религиозная политика Юлиана Отступника // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира. — СПб., 2010.
  4. Стучевский И. А. Юлиан-Отступник // ВИ. — 1968. — № 1.
  5. Negri G. Julian the Apostate. Translated from the second Italian edition by the Duchess Litta-Visconti-Arese. — Vol. I. — N.-Y., 1905.
  5. Бенуа-Мешен Ж. Император Юлиан, или Опаленная мечта. / Перевод с французского Э. М. Драйтовой; Предисловие М. В. Бибикова. — М., 2001. (Жизнь замечательных людей. — Вып. 813).
  6. Сидаш Т. Г. Император Юлиан. Сочинения / Пер. с древнегр., коммент. Т. Г. Сидаша. — СПб., 2007.
  7. Эвола Ю. Император Юлиан // Традиция и Европа. — Тамбов, 2009.
  8. Алфионов Я. Император Юлиан и его отношение к христианству. 2-е изд. — М., 1880.
  9. Розенталь Н. Н. Юлиан Отступник (Трагедия религиозной личности). — Петроград, 1923.

